

DUMNEZEU
ÎN TRE ȘTIINȚĂ ȘI CREDINȚĂ

Ediție îngrijită și tradusă de
Mitropolitul Irineu Mihălcescu-Târgovișteanul
Preotul Victor Nicolescu

Paul Editions

FORȚA ȘI MATERIA

„Numeri regunt mundum.”

„Numerele cârmuiesc lumea.”

I

POZIȚIA PROBLEMEI

Veacul în care trăim este de acum înainte scris cu semne ce nu se vor șterge de pe paginile istoriei. Din vremurile îndepărtate ale civilizațiilor vechi, nicio epocă n-a văzut ca a noastră, această deșteptare măreață a spiritului omenesc, afirmând totodată drepturile și puterea sa. Lumea nu mai este cea vale a Evului Mediu, în care sufletul plângea greșala celui dintâi părinte, se retrăgea în singurătate, se ruga și credea să câștige un loc în rai, chinându-și trupul, îmbrăcându-se în sac și punându-și cenușă pe cap. Lucrurile inteligenței nu mai sunt acele lungi, întunecoase și interminabile discuții de metafizică infructuoasă, clădite pe vârfuri de ac, bazate pe subtilități scolastice, la care genii superioare se dedară cu orbire și căroră le consacrară o prețioasă viață de studii, fără a pricepe că pierd deodată timpul lor și al unui mare număr de generații. Acolo unde mănăstirile închideau între ziduri pe călugări și scaunele lor de rugăciune, astăzi se aud răsunând grelele ciocane ale industriei, scârțâind foarfecile de fier, suierând aburul mașinilor de foc. Dacă așezămintele mănăstirești au avut rolul lor în veacurile năvălirilor barbare, sfârșitul lor a sunat ca al oricărui lucru trecător: munca rodnică a lucrătorului și agricultorului face ca tinerețea să urmeze decadenței. În amfiteatrul Sorbonelor, unde se discuta în zadar asupra celor șase zile ale creației, asupra limbilor de foc de la *Cincizecime*, asupra minunii lui Iosua, asupra trecerii prin Marea Roșie, asupra formei grației actuale, asupra

consubstanțialității, asupra indulgențelor parțiale sau plenare, etc., și asupra nenumăratelor subiecte atât de grele de aprofundat, se vede astăzi: laboratorul chimistului, în care elementele materiei se lasă cu blândețe să fie măsurate și cântărite; masa anatomistului, pe care se dezvăluie mecanismul corpului și funcțiile vieții; microscopul botanistului, care surprinde cei dintâi pași șovăitori ai sfinxului vieții; telescopul astronomului, care arată, dincolo de cerurile străvezii, hăpraznicele mișcări ale sorilor imenși, conduse de aceleași legi care cârmuiesc și căderea unui fruct; catedra învățământului experimental în jurul căreia inteligențele populare își strâng rândurile sânguitoare.

Pământul s-a schimbat. S-au făcut călătorii în jurul său, a fost măsurat și Carol cel Mare nu-l mai poartă în mână: compasul geometrului a înlocuit sceptrul imperial. Océanele sunt în toate părțile brăzdate de corăbii cu pânzele umflate, de vaporul rapid a cărui elice despică valurile. Continentele sunt străbătute de balaurul ce varsă foc al locomotivei și din localul oficiului telegrafic vorbim, obișnuit de la un capăt al lumii la celălalt. Aburul dă o viață necunoscută la nenumărați motori și electricitatea ne îngăduie a număra în aceeași clipă pulsațiile omenirii întregi. Nu! Omenirea n-a asistat niciodată la asemenea fază. Niciodată sânul său nu s-a simțit mai plin de viață și de putere ca astăzi. Niciodată inima sa n-a trimis cu o asemenea putere flacăra și căldura până în cele mai depărtate artere. Niciodată privirea sa n-a fost mai luminată de o astfel de rază. Oricât de mari vor fi încă progresele de cucerit, urmașii noștri vor fi veșnic siliți să admită că știința datorește epocii noastre începutul înălțării sale și, dacă se măresc încă și văd soarele ridicându-se la zenit, ziua lor nu va luci fără aurora noastră.

Dar, ceea ce dă *Științei* forță și putere, să ne fie bine cunoscut, este că ea are ca obiect de studiu elemente bine determinate și nu abstracții ori fantome. Astfel, chimia se ocupă cu volumul și greutatea corpurilor, le examinează combinațiile, le determină relațiunile – fizica le caută proprietățile, le observă raporturile, și legile generale care le cârmuiesc; – botanica începe studiul celor dintâi condiții ale vieții; – zoologia urmărește formele existenței și înregistrează funcțiile atribuite organelor, principiile circulației materiei în ființele vii, ale întreținerii și metamorfozelor lor; – antropologia constată legile fiziologice în acțiune în organismul omenesc și determină rolul diferitelor aparate care-l constituiesc; – astronomia înscrie mișcările corpurilor cerești și scoate din ele noțiunea legilor ce conduc universul; – matematica formulează aceste legi și reduce la unitate raporturile numerice ale lucrurilor. Această determinare

precisă a obiectului studiilor sale este ceea ce dă științei valoarea și autoritatea sa. Iată cum, iată pentru ce ea e mare. Dar aceste titluri o obligă la o datorie imperioasă. Dacă uită această condiție a puterii sale, dacă se depărtează de aceste obiecte fundamentale, pentru a rătăci în domeniul imaginației, ea pierde în acel moment caracterul și rațiunea sa de a fi.

Atunci, argumentele, pe care ea pretinde să le impună în aceste domenii din afară de marginile și de scopul său, încetează de a avea valoarea lor științifică. Ea pierde atunci chiar propria sa calitate și nu mai merită să poarte numele de știință. În această poziție, ea este ca o suverană care a abdicat. Ea nu mai este ascultată, ci savanții care perorează (ceea ce nu este întotdeauna același lucru). Și acești savanți, oricare ar fi de altminteri valoarea lor, nu mai sunt interpreții științei, din moment ce lucrează în afară de sfera ei.

Așadar, aceasta este în mod precis poziția apărătorilor *materialismului contemporan*. Ei aplică astronomia, chimia, fizica, fiziologia, la niște probleme, pe care nu pot și nici nu voiesc să le rezolve.

Și nu numai că ei constrâng aceste științe să răspundă la chestiuni în afară de competența lor; ci încă le torturează ca pe niște bieți sclavi, pentru a le face să mărturisească, contra voinței lor și în mod fals, lucruri la care ele nu s-au gândit niciodată. În loc de a fi inchizitorii cuvântului, ei sunt inchizitorii faptului. Dar ceea ce țin în mâini nu mai este știință, ci numai umbra ei.

Vom constata în discuțiile următoare, că acești savanți sunt cu totul în afara științei, că se înșală și ne înșală, că raționamentele, deducțiile și concluziile lor sunt nelegitime și că, în iubirea lor rătăcită pentru această știință virginală, o compromit foarte mult și ar pierde-o de tot în stima publică, dacă n-ar avea grijă alții să arate, că în locul realității n-au în stăpânire decât o umbră amăgitoare.

Împrejurarea cea mai plăcută și rațiunea dominantă care ne impun să protestăm contra acestor isprăvi ale unui stindard înșelător, este că în epoca noastră se simte, sau cel puțin se presimte, într-un mod universal, rolul și însemnătatea științei. Se înțelege că, în afară de ea, nu este nicio mântuire și că omenirea, zburciată atâta amar de vreme pe oceanul neștiinței, mai are nădejde într-un singur port: terenul sigur al științei. Astfel, cugetarea omenească își întinde brațele cu convingere și speranță către știință. De un veac ea a primit atâtea probe de puterea și bogăția sa, încât este dispusă să-i primească cu recunoștință toate învățăturile, toate discursurile. Aici este pentru moment un laț pentru spiritualism. Unii, din cei care cultivă știința,

care o reprezintă, nu care s-au făcut interpretii ei, învață false și funeste doctrine: spiritele însetate și nesigure, care scot din cărțile lor cunoștințele de care simt nevoie, beau cu ele o otravă periculoasă, în stare de a distruge în sânul lor o parte din binefacerile științei. Iată pentru ce este absolut necesar a opri o pornire atât de dureroasă, care amenință să devină universală. Iată pentru ce este absolut de neînălțurat a discuta aceste doctrine și a arăta, că sunt departe de a deriva din știință, cu atâta rigoare și cu atâta ușurință, cum susțin unii și că sunt mai degrabă produsul grosolan al gândirilor sistematice, care închise în ele însăși, au avut iluzia de a se crede fecundate de știință, în vreme ce nu primiseră din acest soare strălucitor decât o palidă și stearpă rază, rătăcită din direcția sa naturală.

Sunt unele chestiuni profunde, care, în cursul vieții omenești, în orele de singurătată și de tăcere, ne vin înainte ca atâtea puncte de întrebare neliniștitoare și misterioase. Astfel sunt: problema existenței sufletului, a destinului nostru în viitor, a existenței lui Dumnezeu, a raporturilor sale cu creația.

Aceste vaste și impunătoare probleme ne înfășoară și ne domină cu imensitatea lor, căci simțim că ne așteaptă și, în neștiința noastră față de ele, nu putem în mod rațional să scăpăm de o teamă oarecare de necunoscut. Cum scria Pascal, una din aceste probleme, aceea a nemuririi sufletului, este un lucru atât de însemnat, că trebuie să fi pierdut orice sentiment, ca să-ți fie indiferent să știi ce este cu ea. Aceeași observare poate fi aplicată la existența lui Dumnezeu. Când ne gândim la aceste adevăruri, sau numai la posibilitatea existenței lor, ne apar sub un aspect atât de înspăimântător, că ne întrebăm: cum se face că ființe cugetătoare, oameni, pot să trăiască o viață întreagă, gândindu-se numai la interese trecătoare, fără a fi vreodată scoși din nepăsarea lor de aceste întrebări neîmblânzite? Dacă, e adevărat, cum mi se pare că am observat în lume, că sunt oameni absolut indiferenți, care n-au simțit niciodată mărimea acestor probleme, avem cu privire la ei un adevărat sentiment de milă. Dar, dacă împingând indiferența la un grad ceva mai brutal, cum sunt cei cărora, din principiu, nu le plac să-și ridice vreodată mintea către aceste importante subiecte, fiindcă pun mai presus de ele dulcile bucurii ale vieții fizice, pe aceștia, o spunem lămurit, îi lăsăm fără scrupul în nepăsarea lor, considerându-i ca în afară de sfera intelectuală: cugetătorii rezervă lucrările și studiile lor pentru cei care socotesc de cea mai mare valoare contemplațiile inteligenței.

Problema existenței lui Dumnezeu este cea dintâi dintre toate și aceea în contra căreia sunt îndreptate cele dintâi și cele mai

LIBRIS | We know books

puternice baterii ale materialiştilor pe care avem să-i combatem. Unii vor să demonstreze prin ştiinţa pozitivă, că Dumnezeu nu există şi că această ipoteză e numai o aberaţie a spiritului omenesc. Un mare număr de oameni serioşi, convinşi de valoarea acestor pretinse raţionamente ştiinţifice, s-au grupat pe rând în jurul acestor inovatori şi rândurile materialiştilor s-au sporit imens, mai întâi în Germania, apoi în Franţa, în Anglia, în Elveţia şi chiar în Italia. Dar, nu ne temem s-o spunem, toţi care, dascăli sau şcolari, se sprijină pe mărturia ştiinţelor experimentale, pentru a conchide la neexistenţa lui Dumnezeu, comit cea mai gravă inconsecvenţă. Suntem în măsură a-i învinui de această greşeală şi vom justifica învinuirea, cu toate că spiritele în contra cărora ea este îndreptată, pot fi, din alt punct de vedere, oameni eminenti şi onorabili. Şi chiar în numele ştiinţei experimentale venim să-i combatem. Lăsăm în umbră toată ştiinţa speculativă, pentru a ne pune exclusiv pe acelaşi teren ca şi adversarii noştri. Nu gândim, ca Democrit, că cel mai bun mijloc de a se ocupa cineva cu folos de filosofie ar fi de a-şi scoate ochii, pentru a scăpa de momelile şi privirea lumii din afară. Dimpotrivă, rămânem cu statornicie în sfera observaţiei şi a experienţei. În această poziţie, declarăm că, pe de o parte, ştiinţa nu se ocupă cu problema lui Dumnezeu şi că pe de altă parte, când cineva vine să aplice la această problemă cunoştinţele noastre ştiinţifice actuale, ele, departe de a ajunge la negaţie, afirmă, din contră, inteligenţa şi înţelepciunea legilor ce cârmuiesc natura.

Înălţarea către Dumnezeu, prin studiul ştiinţific al naturii, ne ţine la egală distanţă de cele două extreme: de cei care tăgăduiesc şi de cei care-şi permit a defini în chip familiar cauza supremă, ca şi când ar fi luat parte activă la sfatul său. Noi combatem prin aceleaşi arme două puteri opuse: materialismul şi iluzia religioasă. Suntem de părere că e deopotrivă fals şi deopotrivă periculos de a crede într-un Dumnezeu copilăresc, sau de a tăgădui orice cauză primară.

În zadar ni se va obiecta că nu putem afirma existenţa unei fiinţe pe care n-o cunoaştem: să ne păzim de astfel de prezumpţii. Nu! Noi nu cunoaştem pe Dumnezeu, dar ştim că există. Nu cunoaştem lumina, dar ştim că ea străluceşte din înălţimea cerurilor. Nu cunoaştem viaţa, dar ştim că-şi desfăşoară splendorile pe suprafaţa lumii.

„Sunt foarte departe de a crede, zicea Goethe către Eckerman, că am o noţiune exactă despre Fiinţa supremă. Părerile mele, pe care le-am spus, sau scris, se rezumă toate în aceasta: Dumnezeu nu poate fi înţeles şi omul are despre el numai un sentiment vag, o idee

aproximativă. De altfel și natura și noi, oamenii, suntem pătrunși de divinitate, căci ea ne susține. În ea dăinuim, ne mișcăm și suntem. În ea suferim și ne bucurăm după legile eterne și, în același timp, față de ea jucăm un rol activ și pasiv. Puțin interesează că le recunoaștem, sau nu. Copilul mănâncă prăjitura fără a-și bate capul să știe cine a făcut-o; iar vrabia ciugulește cireașa, fără a se gândi cum a crescut. Ce știm noi despre ideea de Dumnezeu și ce înseamnă în definitiv această intuiție strâmtă ce-o avem despre Ființa supremă? Chiar dacă l-aș arăta, ca turcii, prin sute de nume și tot ar rămâne încă cu mult mai prejos de adevăr. Atât sunt de nenumărate atributele sale. Cum Ființa augustă, pe care o numim Divinitate, se manifestă nu numai în om, ci și în sânul unei naturi bogate și puternice, precum și în marile evenimente ale lumii, ideea ce ne formăm despre ea, după calitățile omenești, este învederat insuficientă.”

Ideea, pe care străbunii noștri și-au format-o despre Dumnezeu, a fost în toate timpurile în armonie cu gradul de știință dobândită succesiv de omenire. Ca și știința omenească, această idee e schimbătoare și trebuie să progreseze neapărat. Ceea ce se cere de la ea, ca și de la fiecare din noțiunile, care constituie domeniul spiritului omenesc, este să meargă alături de progresul general, căci altminteri rămâne în urmă. Într-un sistem de mișcare, orice punct, care s-ar îndărătnici a rămâne staționar, în realitate, ar da înapoi. Nu-i mai este permis cuiva în zilele noastre să declare dogmatic, că cutare sau cutare noțiune este perfectă și trebuie să păstreze *statu quo* al infalibilității. Ori faci parte din mersul progresiv al spiritului, ori nu. În primul caz, trebuie să-l urmezi în întregime. În al doilea caz, trebuie să mărturisești că ai rămas în urmă. Și lucrul să fie bine înțeles.

S-o spunem curat: în știința experimentală, Dumnezeu nu trebuie a fi admis a priori, nici mai mult decât destinația sau scopul pe care noi credem că-l aflăm în operele naturii. Doctrinile a priori și-au trăit traiul și nu ne mai trebuiesc. O mărturisim cu materialistii: cei care au luat pe Dumnezeu drept punct de plecare, iar nu natura, ne-au explicat ei vreodată proprietățile materiei sau legile după care lumea e guvernată? Au putut să ne spună dacă soarele merge, sau stă pe loc? Dacă Pământul este un corp rotund, sau plan? Care era scopul lui Dumnezeu?, etc. Nu! Ar fi o imposibilitate. A pleca de la Dumnezeu în cercetarea și în examinarea creației este un procedeu, care n-are nici înțeles nici scop. Această tristă metodă de a studia natura și a deduce din ea concluzii filosofice, crezând că s-ar putea, printr-o simplă teorie, construi universul și stabili adevărurile

naturale, a pierdut, din fericire, de multă vreme tot creditul. Numai metodei contrarii, științele naturale îi datoresc marile progrese și rezultatele atât de fericite ale timpului nostru.

Dar, prin faptul că, în virtutea științei experimentale, noi punem, în locul ipotezei precedente, rezultatele a posteriori ale examinării, rezultă că suntem obligați să închidem ochii și să tăgăduim existența, înțelepciunea, armonia, descoperite de însăși observație? Rezultă că ne abținem de la orice concluzie filosofică și că rămânem în drum de teama de a nu ajunge scopul? Rezultă că dăm mâna cu scepticii moderni, care, cu toată evidența, resping orice lumină și orice concluzie? Una ca aceasta nu ne trece prin minte. Din contră! Pe baza metodei, ce ei o preconizează, să constatăm refuzul și inconsecvența lor.

Trebuie, înainte de orice discuție, să determinăm bine pozițiile reciproce, ca să evităm orice înțelegere greșită. Sperăm că declarațiile, care preced sunt de ajuns pentru a stabili în mod categoric poziția noastră. Vom combate pe față materialismul, nu cu armele credinței religioase, nu cu argumentele frazeologiei scolastice, nu cu autoritatea tradiției, ci cu raționamentele pe care le inspiră și le oferă mănoasa contemplare științifică a universului.

Să examinăm mai întâi dintr-o singură aruncătură de ochi procedul general al ateismului contemporan.

Acest procedeu oferă raporturi comune cu acela de care se servi baronul de Holbach, la sfârșitul veacului trecut, ca să stabilească faimosul său *Sistem al naturii*, operă a unui materialism de rând, pentru care Goethe n-a găsit niciodată din destul disprețul ce merita și pe care o trata de „adevărată quintesență a bătrâneței desgustătoare și displăcute”. Noul procedeu, mai științific, consistă în primul rând în a declara că forțele, care cârmuiesc lumea, nu o conduc; că departe de a fi suverane ale materiei, ele nu-i sunt decât sclave și că materia (inertă, oarbă și lipsită de inteligență) e aceea care, mișcându-se de la sine, se conduce după niște legi, a căror însemnătate ea nu e în stare a o aprecia.

Materialiștii noștri actuali pretind că materia există din eternitate, că este investită veșnic cu oarecare proprietăți, cu oarecare atribute și că aceste proprietăți calificative ale materiei sunt de ajuns împreună cu ea să explice existența, starea și conservarea lumii.

Ei pun astfel un Dumnezeu-materie, în locul unul Dumnezeu-spirit și învață că materia guvernează lumea și că forțele fizice, chimice și mecanice, nu sunt decât calitățile materiei.

Pentru a răsturna această sistem, e vorba dar, de a îmbrățișa tocmai

părerea contrară, de a demonstra că un Dumnezeu-spirit cârmuiește creația, iar nu un Dumnezeu-materie, ce nu poate fi cuprins; de a stabili că, substanța nu este stăpâna forței, ci din contră sclava sa; de a dovedi că conducerea lumii nu aparține moleculelor oarbe, care o constituiesc, ci forțelor sub acțiunea cărora apar legile supreme. În definitiv, la această demonstrație fundamentală se rezumă problema. Sperăm, că aceasta va rezulta cu claritate din studiile care fac obiectul lucrării noastre.

Și deoarece adversarii se sprijină pe adevărate fapte științifice, pentru a dovedi greșala lor, trebuie să ne sprijinim și noi pe aceleași fapte, pentru a-i combate.

La drept vorbind, chiar când s-ar demonstra că Universul este numai un mecanism material, ale cărui forțe nu pleacă de la un motor, ci se urcă fără încetare la materie și se pogoară tot asemenea, ca un sistem de mișcare perpetuă, cauza lui Dumnezeu n-ar fi pierdută prin aceasta. Dar de la originile filosofiei, de la Heraclit și Democrit, sistemul mecanic al lumii a fost în general refugiul și raționamentul ateilor, în timp ce sistemul dinamic a fost reazemul spiritualiștilor. În principiu, noi admitem concepția dinamică despre lume și combatem sistemul incomplet al unui mecanism fără constructor. Cum a spus cu multă judecată E. Caro¹, de o parte „mecanismul” explică totul prin combinațiile și grupările de atomi primitivi, eterni. Toate varietățile de fenomene: nașterea, viața, moartea sunt numai rezultatul mecanic al compunerilor și descompunerilor, manifestarea sistemelor de atomi, care se unesc sau se despart. „Dinamismul”, din contră, reduce toate fenomenele și toate ființele, la ideea de forță. Lumea este expresia vie a unor forțe opuse și armonizate între ele, ori a unei forțe unice a cărei metamorfoză continuă a face universalitatea ființelor.

Se poate constata că, deși explicația a doua a „lucrurilor este până la un punct independentă de explicația dintâi sau metafizică, istoria însă atestă acest fapt constant ca o afinitate naturală: – de o parte între explicația mecanică a lumii și ipoteza care înlătură pe Dumnezeu; – de altă parte între teoria dinamică a lumii și ipoteza, care o divinizează în principiul său. Teoria mecanică, stabilind pura necesitate matematică în acțiunile și reacțiunile care formează viața lumii, este incompletă, căci suprimă ideea de cauză și împrăștie ca un fum lumea morală. Teoria unei forțe unice, universale, totdeauna în acțiune, formând varietatea ființelor prin metamorfozele sale, reduce această universalitate misterioasă la o forță primordială.

¹ La Philosophie de Goethe, c. VI.

S-ar putea, deci, învinui, într-un mod simplu, procedeul general al contrazicătorilor noștri, că constă într-o greșală gramaticală: atribuie materiei o putere care este numai a forței și pretind că forța nu e decât un adjectiv calificativ, în timp ce ea are aceleași drepturi ca și materia, ca substantiv.

Să examinăm acum din aceeași aruncătură de ochi, care sunt marile greșeli care merg mână în mână cu acest procedeu și-l susțin și pe care le vom întâlni sub diferite forme în amănunțimea discuțiilor noastre.

Cea dintâi greșală generală, de care materialişti au abuzat, este că ei își închipuiesc că, pentru ca Dumnezeu să existe, trebuie să aibă o voință capricioasă, iar nu o voință constantă și imutabilă în perfecțiunea sa. De exemplu, Oersted, învățatul scrutător al lumii fizice, a exprimat cu multă dreptate raporturile lui Dumnezeu cu natura, zicând că: „lumea este cârmuită de o rațiune veșnică, care manifestă efectele sale în legile imutabile ale naturii”. Doctorul Büchner opune acestei propoziții obiecția aceasta, care pare a fi adevărată: „Nimeni nu poate înțelege cum o rațiune veșnică, care cârmuiește, se împacă cu legile imutabile. Sau aceste legi ale naturii cârmuiesc, sau rațiunea veșnică; unele alături de alta ar intra în orice moment în coliziune. Dacă rațiunea eternă cârmuiește, legile naturii ar fi nefolositoare. Dacă din contră, legile imutabile ale naturii cârmuiesc, ele înlătură orice intervenție divină”.

„Dacă o personalitate cârmuiește materia cu un scop, zice Moleschott, legea necesității dispăre din natură. Fiecare fenomen devine jocul întâmplării și al unui arbitrar fără frâu(!).”

Orice om va conveni că această gravă obiecție este destul de ciudată. Acest bizar raționament se clatină din temelie. Nouă ni se pare din contră, că inteligența, care se observă în legile naturii, demonstrează cel puțin inteligența cauzei căreia se datoresc aceste legi și că legile sunt exact expresia imutabilă a acestei inteligențe veșnice. Nu e oarecum ridicol să pretinzi că această cauză trebuie să înceteze de a exista pe motivul că este în intim acord cu aceste legi? Iată, de exemplu, un excelent artist, de o abilitate atât de desăvârșită încât acordurile, care zboară de pe coardele-i vibratoare, par a se identifica cu poezia inimii sale. Deci această inimă nu există, căci pentru a admite existența sa, ar trebui ca ea să se pună câteodată, în chip arbitrar, în dezacord cu legile armoniei! Acest fel de raționament este până la evidență fals, încât chiar cei care-l întrebunțează, o recunosc implicit. Astfel Büchner raportând, relativ la minuni, faptul că clerul englez ceruse guvernului să rânduiască o zi generală de post

și rugăciune, pentru a îndepărta holera, laudă pe lordul Palmerston, care a răspuns că răspândirea holerei e favorizată de condiții naturale, în parte cunoscute și că ar putea fi împiedicată mai bine prin măsuri sanitare, decât prin rugăciuni. Foarte bine! Autorul adaugă ceva mai mult: „Acest răspuns, zice el, îi atrage imputarea de ateism și clerul declară că era un păcat de moarte a nu voi să creadă, că Providența poate trece în orice timp peste legile naturii. Ce idee ciudată își fac acești oameni despre Dumnezeu, pe care și l-au creat! Un legislator suprem, care se înduplecă de rugăciuni și suspinuri, ca să răstoarne ordinea imutabilă pe care a creat-o, să violeze propriile sale legi și să distrugă cu mâna sa acțiunea forțelor naturii!”.

„Orice minune, zice de asemeni Cotta, dacă ar exista, ar proba că creația nu merită venerația, ce o avem pentru ea și misticul ar trebui în chip necesar să conchidă de la imperfecțiunea creaturii, la imperfecțiunea Creatorului.”

Astfel, iată pe adversarii noștri întorcându-se contra lor înșile, prin aceea că, pe de o parte, nu voiesc să admită că o rațiune eternă se poate împăca cu legile imutabile și că, pe de altă parte, cugetă împreună cu noi, că ideea imutabilității, sau cel puțin a regularității, se împacă mult mai bine cu perfecțiunea ideală a ființei necunoscute, pe care noi o numim Dumnezeu, decât cu ideea de schimbare sau de arbitrar, pe care anumite credințe vor a o impune.

O altă greșală generală, care nu e mai puțin funestă decât precedentă și duce în rătăcire pe potrivnicii noștri, e credința că, pentru ca Dumnezeu să existe, trebuie să fie în afară de lume. Noi nu vedem sub niciun cuvânt rațiunea acestei pretinse necesități și apoi, de ce este această idee de cauză suverană în afară de lume? La ce mărginiți voi lumea, de lăsați loc și pentru această idee? Lumea, adică spațiul, în care se mișcă stelele și pământurile, nu este infinită prin însăși esența sa? În ce loc vă închipuiți voi o margine a acestui spațiu, dincolo de care să nu se mai întindă același spațiu? Este oare posibil a pune margini întinderii? Unde dar, în afară de lume, și-ar putea închipui cineva pe acest Dumnezeu? În afară de materie? Dar ce este materia? Grupări de molecule ce nu cad sub simțuri. E imposibil dar, a preciza o asemenea poziție. Dumnezeu nu poate fi în afară de lume; ci el e în același loc cu lumea al cărei susținător și viață este. Dacă nu ne-am teme de învinuirea de panteism, am adăoga, că El este „sufletul lumii”. Universul viețuiește prin Dumnezeu, precum trupul ascultă de suflet. În zadar teologii pretind că spațiul nu poate fi fără margini. În zadar materialistii se înverșunează după un Dumnezeu în afară de lume. Noi susținem